
KORA-ÚJKOR

Bourbon Mária Ludovika, Toszkána nagyhercegnője és korának császárnéja

Különös, úgy is mondhatnánk groteszk ötlet a kötet szerzőjétől, hogy a szóban forgó uralkodói feleség gyermekkorát bemutató fejezetet azon ritka források egyikével kezdi, amelyek kedvezőtlenül mutatják be vizsgálatának alanyát. A hazai olvasó számára a megoldás lehangoló benyomását csak fokozhatja, hogy ez a leírás egy kortárs hazánkfiától, Esterházy Pál Antal hercegtől (1711–1762) származik. Miután az osztrák örökösödési háború lezárását (1748) követően a bécsi udvarban egyre nagyobb befolyást szerző Kaunitz kancellár a külpolitikában a Bourbonok felé készült nyitni, a nápolyi udvarba a Habsburgok első követeként 1751 januárjában a magyar arisztokrata került, hogy ott 1752 novemberéig töltsen be állását. A nápolyi királyi udvarról kialakított kedvezőtlen ítéletét meghatározta, hogy a bécsi udvar viselkedési normáihoz szokva (amelyek közül Mária Terézia [1740–1780] nem is olyan régen száműzte az édesapja, VI. Károly császár [1711–1740] által bevezetett spanyol ceremónia elemeit) nem találta helyét a nápolyi udvar elvárásai között. Így végül szinte mindent kritizált, amit ott látott, a királynő ravaszságát, a talmi, de ízléstelen pompát, ami alig fődte az elhanyagoltságot, a berendezés, a ruházat kopottságát. A könyv szerzője elsősorban a gyermek Mária Lujza infánsnőről és testvéreiről kialakított rossz véleményét idézi, miszerint a királyi gyermekeket nem rangjukhoz méltóan nevelik, nem tanítják őket sem a jó szokásokra, sem idegen nyelvekre, egyedül olaszul beszélnek, s azt is a nápolyi utca dialektusában. Esterházy herceg véleményét környezete előtt aligha titkolta, így nem csoda, hogy amikor királynője, Mária Terézia névnapjára ünnepséget szervezett, arról a helyi potentátok – magukat illően kimentve ugyan,

de – mind távol maradtak. Csak nem lettek mind egyszerre betegek? – méltatlankodott a főúr, de ezt meghazudtolta, hogy másnap mind megjelentek hivatalukban.

Igazából nem tudni, mi váltotta ki Esterházy herceg rosszaságát, de más források nem igazolják ítéletét. Utódai a bécsi udvar nápolyi képviselőjében (Karl Firmian, majd Leopold Neipperg grófok) egyáltalán nem ezt a lehangoló képet ismételték, hanem mind a környezetet, mind a királyi családot messze jobb színben tüntették fel nála. És ezt igazolja a történeti kutatás is. VII. Károly nápolyi király mind ottani uralma alatt (1735–1759), mind később, amikor gyermektelesen elhunyt bátyját, VI. Ferdinándot (1746–1759) a spanyol trónon követte (ott III. Károly néven, 1759–1788), következetes politikával igyekezett országait rendbe tenni. Nápolyban mind a gazdaság és a tudomány, mind a művészetek sokat köszönhettek neki. Komoly összegekkel támogatta az ókori Herculaneum feltárását, és ő alapította a híres nápolyi San Carlo operaházat, amely több mint 3000 ülőhelyével a korabeli Itália legnagyobb operaháza lett. Spanyol királyként közigazgatási reformot hajtott végre, szűkítette a gazdasági (kereskedelmi) monopóliumokat, ami főleg a borkivitel számára bizonyult kedvezőnek. És gyermekei neveltetésére is több gondot fordított, mint azt Esterházy herceg lesújtó ítéletéből gondolhatnánk. Idősebb leányai, Mária Josefa és Mária Ludovika¹ komoly tárgyi ismeretekkel rendelkeztek, franciául és németül tanultak, sőt, Firmian gróf engedélyt kapott arra, hogy tanulásukba bepillanthasson, ami kedvező benyomásait erősítette.

A kötet szerzője, *Renate Zedinger* nem mulasztja el, hogy – legálább vázlatosan – ne utaljon a XVIII. század történetének főbb eseményeire, hiszen ezek elengedhetetlenek az uralkodó családból származó hölgyek életfordulatainak, mindenekelőtt házasságuk hátterének megismerésére. Károly király életben maradt idősebb leányai közül (a három elsőszülött leány még kisgyermekkorban meghalt) Mária

¹ A XVIII. század uralkodói családjainak nemzetközi összefonódása miatt a kötetnek címadó nagyhercegné/cászárné keresztnevét a különböző nyelvekben különféleképpen használták: Luisa, Louisa, Ludovika. A magyar szóhasználatban talán a német eredetű utóbbi a legmegszokottabb, ezért használom ezt magam is. – A spanyol szóhasználatban egyébként eltér eredeti formájától a Bourbon családnév írása is (Borbón), amit a spanyol királyi család mind a mai napig ebben a változatban használ.

Jozefát testi fogyatékosága miatt a tervezgetésekben nem lehetett számításba venni. Annál inkább Mária Ludovikát, aki – bár apja, a spanyol trónt a spanyol örökösödési háborúban (1701–1714) elfoglaló V. (Anjou) Fülöp (1700–1746) fiaként Bourbon leszármazott volt – anyja révén (I. József császár [1705–1711] unokájaként) a Habsburgokkal is rokonságban állt. Eladósorba kerülve az ő házassága is a politikai tervezgetések középpontjába került, s – a Kaunitz-féle elképzelések alapján – a Habsburgokkal való szövetséget kellett erősítenie. Miután a neki kiszemelt Károly főherceg (Mária Terézia királynő másodszületett fia), 1761-ben meghalt, a fiúk sorában következő Lipót (a későbbi II. Lipót császár, 1790–1792) lépett jelöltként a helyére. Királyi apja méltó pozíciót akart neki biztosítani, így kikötötte, hogy veje önálló fejedelemséggel bírjon, amit I. (Lotaringiai) Ferenc császár (1745–1765) azzal tudott biztosítani, hogy az általa birtokolt közép-itáliai Toscanai Nagyhercegséget nem olvasztotta be az általa uralt kiterjedt közép-európai államok együttesébe, hanem attól függetlenné nyilvánította, és – mivel császári hűbérnak számított – a vőnek kiszemelt fiának adományozta. Az ifjú pár, Lipót (akit Toscanában inkább Péter Lipótnak neveztek) és Mária Ludovika 1765-i, Innsbruckban kötött esküvőjüket követően új országukba utaztak, s azt kormányozták 1790-ig, amikor II. József császár (1780–1790) halála révén [II.] Lipótnak a császári trónt kellett elfoglalnia. Róla közismert, hogy császársága alig két évig tartott, az már kevésbé, hogy feleségének nem kellett hosszú ideig elviselni az özvegységet. Alig két hónappal férje halála (1792. március 1.) után (1792. május 15-én) ő is visszaadta lelkét a teremtőnek.

A politika természetesen nem hiányozhatott a nagyhercegi pár életéből, de a nagyhercegné – a kor több ambiciózus uralkodói feleségétől eltérően – igyekezett távol tartani magát bármiféle beavatkozástól. A családjában, rokonaival, szűkebb baráti körben nyílt, közvetlen asszony a nyilvánosság előtt még beszélgetőpartnerei kérdéseit is elhárította, ha valamilyen állásfoglalásra kívánták volna bírni. De Renate Zedlinger egyébként sem a történeti munkákban sokszor tárgyalt politikai eseményekről és intrikákról akart írni, hanem a férjét és családját szerető, annak tagjairól gondoskodó, a háztartás gondjait

magára vállaló asszonyról, aki – az anyóshoz hasonlóan – 16 gyermek megszületésével biztosította az immár Habsburg-Lotaringiaivá váló dinasztia továbbélését. (Tulajdonképpen gyermekeivel is szerencséje volt, hiszen míg édesanyja 13 gyermeke közül hatan haltak meg kisgyermekként, és további három volt testileg vagy szellemileg fogyatékos, Mária Terézia 16 gyermeke közül pedig csak tízen éltek meg a felnőttkort, addig neki 16 gyermeke közül 10 fia és 4 leánya maradt életben.) A gyermekkor alaposabb bemutatását szerző számára még erősíthette az állásfoglalás kényszere az egymásnak ellentmondó források között, a könyv további fejezeteiben azonban már szinte kizárólag az uralkodó párt elismerő korabeli véleményekkel találkozhatunk, amelyek nemcsak a szereplők jellemébe, hanem a kor uralkodói/főúri életének általában háttérben maradt mindennapi részleteibe is betekintést engednek. Hiszen miért kellene foglalkozni azzal, hogy amikor az ifjú pár megérkezett Firenzébe, hogy elfoglalja lakosztályát az évtizedek óta lakatlan nagyhercegi palotában, kiderült, hogy a széthullott udvartartás nemhogy az érkező népes kíséret, de az uralkodó pár ellátását sem tudja biztosítani. Amikor pedig végre az alapvető cikkek már rendelkezésre álltak, még mindig híjával voltak a sónak és cukornak. A leírás a gyakorlatias asszony dicséretét szolgálja, akinek jelentős szerep jutott abban, hogy a fejedelmi udvart hamarosan jórészt saját kertben termelt javakkal tudták ellátni. Amikor pedig a gyakori gyermekáldás miatt az uralkodói lakosztály szűknek bizonyult, az általuk lakott emelet átalakításával, az egyébként nagy becsben tartott könyvtár egy részének máshová való költöztetésével biztosították a népes gyermekcsapat és gondozóik méltó elhelyezését.

A kötet fejezetei Mária Ludovika helyileg változatos, de azért nem túl izgalmas élettörténetének állomásait követik végig. A nápolyi, majd firenzei éveken (évtizedeken) át az út Bécsbe vezetett. A részletek számos forrásból ismertek, a nagyhercegi pár udvara számos rokont vagy rangbéli vendéget fogadott, akiknek leírásai sok dicséretet tartalmaztak. Közben pedig az érintettek jellemvonásaiba is bepillantunk. Amikor 1776-ban Mária Terézia királynő kedvenc leánya, Mária Krisztina látogatta meg őket, hamar kiderült,

hogy míg a férjet, Albert szász-tescheni herceget (1765–től Magyarország helytartója) Firenze művészeti értékei kötötték le, addig a főhercegnőt inkább az udvari élet sajátosságai. Ismét csak Mária Ludovikát dicséri, hogy az általában csípős nyelvű sógornő sem talált udvarában komoly bíráltni valót. Alapos leírást találunk a gyermekek kiházásításáról, esküvőkről, politikai reményekről. Külön fejezetet kapott Mária Ludovika levelezése gyermekeivel, rokonaival, bizalmasaival, amelyben őszintén tudott megnyilatkozni. Az erkölcsileg minden szempontból feddhetetlen nagyhercegné udvarának mégis volt egy árnyékos oldala. A toscanai nagyherceg néhány – a szépirodalom által eltúlzott – gálás kalandja mellett legalább egyet nem kívánt eltitkolni a nyilvánosság elől. Szeretőjének, Livia Raimondi táncosnőnek kis palotát rendeztetett be, 1788-ban született fiát pedig – bár a születési anyakönyvbe Livia férjzett nővérének nevével, Luigi Grünként került be –, a születés után a magáénak ismerte el. Császárként emelkedése után az anyát és fiát is Bécsbe költöztette, bár ott a szerető már nem kapta meg azt a figyelmet és gondoskodást, mint Firenzében. Lipót halála után azonban az utód, Ferenc nem kívánta ezt a családra méltatlan helyzetet fenntartani, a fiút nevelőszülőknek adták át, anyját még látásától is eltiltották, a fiáért harcoló anyát pedig végül Itáliába toloncolták. Ferenc császár viselkedése öccsével (féltestvérével) szemben még a Habsburgokhoz lojális, a család árnyoldalait többnyire kimagyarázó szerzőt is megdöbbenetett. Anya és fia elválasztásuktól fogva többé nem láthatták egymást. Luigi Grün 1814-ben 26 évesen halt meg Bécsben.

Külön értéke a munkának az a 40 lap terjedelmű fejezet, amely Mária Ludovika gyermekeit sorolja fel legfontosabb életrajzi adataikkal. Összesen kilenc képet találunk a szöveg között, amelyek a főbb szereplők portréit mutatják. A kötetet egyébként a források, a szakirodalom, a képek jegyzéke, valamint névmutató zárja.

Férje magyar királysága révén Mária Ludovika nekünk is királynénk lett, hazánkhoz azonban igen kevés szál fűzte. A szerző – bécsi, madridi, firenzei kutatásai mellett – magyarországi levéltári forrásokat nem használt fel, hazai szerző szakirodalmi művét is csak egyetlen egyet, Kovács Évának és Lovag Zsuzsának a magyar

koronajelvényekről írt, s 1980-ban megjelent német nyelvű könyvét (*Die ungarischen Krönungsinsignien*). A szövegben is csak elvétve találunk magyar vonatkozású említéseket, még ha ezek nem is feltétlenül a leghízelgőbbek. Amikor az ifjú pár esküvőjét követően Firenzébe utazott, kíséretükben a magyar testőrség tagjai is részt vettek. Az érkezést Zedinger két magyar testőrtiszt Bécsbe küldött jelentésével illusztrálja, amelyben honfitársainkat meglepi a város szépsége, rendje, többek között a kőlapokkal burkolt sármentes utcák. A könyv megadja a forrás levéltári jelzetét (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Ältere Zeremonienakten 69. Mapped 17.), de sajnos a két testőr nevét nem tudjuk meg. Leírást kap II. Lipót pozsonyi magyar királyi koronázása is, amely nem várt döntésre készítette Lipótot. Tudjuk, hogy II. József elutasította a magyar koronázást, sőt a magyar királyi koronát Bécsbe vitette, amit halála után a magyar nemesség diadalmenetben kísért haza Budára. Magyar koronázásra tehát csaknem fél évszázada (Mária Terézia 1741-i koronázása óta) nem került sor, s most határoznia kellett annak helyszínéről. Lipót a Bécshez közelebb eső Pozsony mellett döntött, bár a magyar országgyűlést néhány hónappal korábban Budára hívta össze. (Fiát, az őt alig két évvel később követő Ferencet majd Budán, a II. világháborúban súlyosan megsérült, azóta lebontott Mária Magdolna templomban koronázták meg.) Férjét erre a koronázásra Mária Ludovika – akit a négy héttel korábbi frankfurti császárkoronázásra való utazás rendkívül kimerített –, nem kísérte el. Lehetne ez is az oka annak, hogy a magyar koronázás körülményeiről szerző jóval rövidebb leírást ad, mint a prágai cseh királyi koronázásról, amelyre Mária Ludovika végül el tudott jutni. Tanulságos, és közvetve a két országnak a Habsburg-házhoz fűződő kapcsolódására is utal, hogy mivel jelentkezik a könyvben a pozsonyi és a prágai koronázás. A budai országgyűlésről, a rendek követeléseiről semmit nem tudunk meg. Pozsonyból Zedinger azt a híradást emeli ki, miszerint a város polgárai mákkal ízesített kaláccsal (a németnyelvű forrás szerint Beigel-lel – csak nem beig-livel?) kedveskedtek az udvar jelenlévő tagjainak, ami annyira ízlett a főhercegeknek, hogy a Bécsben maradt királynőnek is rendeltek belőle. A prágai koronázással kapcsolatban viszont a szerző a kor-

mányzó (*Oberburggraf*) által szervezett, a csehországi manufaktúrák termékeit bemutató kiállításra (amit az első csehországi ipari kiállításnak tartanak) hívja fel a figyelmet.

Nem maradhattak el a magyar vonatkozások a nagyhercegi pár gyermekeinek – mégoly rövid – életrajzi vázlataiból sem. Hiszen királyunk és két nádorunk is került ki közülük. Ferencet, akire a magyar történetírás kicsinyes, a részletekben elmerülő, egyáltalán nem koncepciózus uralkodóként tekint, II. József tanítványaként menti az uralkodói abszolutizmus szigorú képviselője miatt, de ami őt a tanítóval ellentétben éppen visszatartotta bármiféle változtatási szándéktól. Mégsem tudja megállni, hogy ne tartsa kicsit groteszknek, hogy Mária Ludovika tehetséges fiúgyermekai (mint pl. József Antal, a mi József nádorunk, vagy Károly, a Napóleon ellen 1809-ben Aspern-nél győztes csata vezére) helyett éppen ez a lassú észjárású, végletekig konzervatív fiú lett az, akinek a Habsburg Birodalmat sikerült a napóleoni háborúk zivatarain épségben átvezetni. Sándor Lipótnak, akinek nádorságát (1790–1795) szemünkben a jakobinus mozgalom vezetőinek kegyetlen ítéletei homályosítják el, már gyermekkorában is akadtak rossz tulajdonságai, tragikusan korai halála (23 éves volt) azonban fátyolt boríthatott ezekre. József Antal (1776–1847), aki 1796-tól több mint 50 évig volt nádorunk, azonban kiemelkedő minősítést kap, amely viszont sajnos több tévedést, vagy legalábbis félrevezető információt is tartalmaz. Renate Zedinger ugyanis – más eredmények mellett – a Nemzeti Múzeum, a Tudományos Akadémia megalapításában, a Lánchíd építésében és a magyarországi közlekedés fejlesztésében tulajdonít neki ösztönző szerepet, ami a magyar olvasó számára meglehetősen váratlan. Mert, még ha ezek az eredmények valóban az ő hosszú nádorsága alatt valósultak is meg, említésük a két Széchenyi/Széchenyi gróf neve (Ferenc és István) nélkül bizony féloldalasnak tűnnek. Persze magyar szerzőtől származó munka ezen életrajzok irodalomjegyzékében sem szerepel, József nádor életrajza után is csak azt olvashatjuk, hogy „számos magyar nyelvű mű” foglalkozott vele. Mindemellett Renate Zedinger nem tagadja, hogy József nádor minden igyekezetével a reá bízott ország érdekeit képviselte, esetenként akár császári bátyjával szemben is.

Meggyőzőbbnek tűnik a szerző állásfoglalása akkor, amikor az általa leírtakat – eseményeket és méltatásokat – a kötet főszereplői, Mária Ludovika és Lipót (akit következetesen olaszul Pietro Leopoldonak nevez) szemszögéből ábrázolja. Hazai történetírásunk II. Lipótnak többnyire negatív jellemvonásait emeli ki, aki bátyja, II. József őszinte (de többnyire kudarcos) törekvéseivel szemben konfúzus, intrikus eszközökkel (titkosrendőrség, besúgók alkalmazása) próbálta céljait megvalósítani. Renate Zedinger megítélése azonban fordít ezen a szemléleten, s főhősének pozitív, elsősorban persze nagyfejedelemsége érdekében elért eredményeit emeli ki. Lipót toscanai nagyhercegsége idején is utal azokra az ellentétekre, amelyek a két testvér között felmerültek, s súlyos érvként hozza fel Lipót mellett, hogy az általa a helyi lakosság megalégedésére kormányzott fejedelemséget József császár (az apjuk által tett ígéret ellenére) önállósága megszüntetésével be akarta olvasztani birodalmába. Császárként Lipót első rendeletei egyikével megszüntette az erre irányuló kezdeményezést, és a tartományt másodszülött fiának, Ferdinándnak adta. Politikájában a céltudatosság, államának és családjának érdekei vezették, amelyek megvalósítása céljából esetenként valóban nem megszokott, konspiratív eszközöket is használt.

Tudjuk, hogy a Habsburg-ház férfiágon a XVIII. század közepén (1740-ben VI. Károly császár halálával) kihalt. Kevésbé tudatosult azonban a közvéleményben, hogy – annak ellenére, hogy Mária Terézia öt fiút szült, ezek közül – egyedül Lipót tudta biztosítani a Habsburg-Lotaringiai család fennmaradását. (Bár Mária Terézia Ferdinánd nevű fia a Modenai Hercegségben tertioigenitúrát [harmad-szülötti fejedelemséget] alapított, ennek az ágának azonban 1875-ben magva szakadt.) A ma élő valamennyi Habsburg-Lotaringiai nevet viselő családtag tehát Mária Ludovikától, ettől a történetírásban kevésbé méltatott, egyénisége következtében inkább a háttérben maradó asszonytól származik. Azt hiszem bátran mondhatjuk, hogy Renate Zedinger méltó, és személyes érzéseket is keltő emléket tudott állítani neki. Utódai ma Európa egyetlen országában sem uralkodnak. Uralmuknak Toscanában

1859-ben, az Itália egyesítését megelőző népszavazás vetett véget, az Osztrák–Magyar Monarchiában pedig annak felbomlása 1918-ban. De ezen térségek számos gazdasági, kulturális és művészeti eredménye máig hirdeti uralmukat.

Renate Zedinger: *Maria Luisa de Borbón (1745–1792) Großherzogin der Toscana und Kaiserin in ihrer Zeit* [Bourbon Mária Ludovika (1745-1792). Toszkána nagyhercegnője és korának császárnéja]. Schriftenreihe der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts. Band 22. Böhlau Verlag, Wien-Köln, 2022. 195 o.

Ifj. Barta János